

Feruza ABDURAXMONOVA,

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

O'ZBEK MAROSIM FOLKLORIDA SOCH KULTI BILAN BOG'LIQ INONCHLAR VA UNING BADIY TALQINI

Annotatsiya: Ushbu maqolada soch bilan bog'liq urf-odatlarining magik xususiyati, xususan, Yor-yor qo'shiqlarida soch bilan bog'liq urf-odatlar va ularni marosimlarda jonlanishi, soch kultining nafaqat marosim tarkibida balki qo'shiq badiiy matnida alohida o'ringa ega ekanligi haqida so'z boradi. Yor-yor qo'shiqlarida soch balog'at, go'zallik va insonni o'zini ifoda etuvchi magik tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Turkiy xalqlarda qadimdan soch bilan bog'liq alohida marosimlar, urf-odatlar, irimlar va turli ta'bular mavjud. Bu kelinni kuzatish va ovutish uchun kuylangan Yor-yor qo'shiqlarida ham ko'p uchraydi.

Kalit so'z va so'z birikmalari: soch siypatar, soch o'rar, charsilladi, chimildiq, soch kulti, magik qarashlar, qora soch, sochi-sunbul, oltin soch, kumush, go'zallik.

Аннотация: В статье рассматривается магическая природа обычаев, связанных с волосами, в частности, обычаи, связанные с волосами, в песнях Ёр-ёр и их возрождение в ритуалах, а также особое место культа волос не только в структуре ритуала, но и в художественном тексте песни. В песнях Ёр-ёр волосы представлены как магическое понятие, олицетворяющее зрелость, красоту и самовыражение человека. У тюркских народов издавна существовали особые обряды, обычаи, верования и различные табу, связанные с волосами. Это также распространено в песнях Ёр-ёр, которые поются, чтобы понаблюдать за невестой и утешить ее.

Ключевые слова и фразы: соч сийпатар, плетение волос, чарсиллади, ущипнуть, культ волос, магические видения, черные волосы, волосы-подсолнух, золотые волосы, серебро, красота.

Annotation: This article discusses the magical nature of hair-related customs, in particular, the hair-related customs and their revival in rituals in Yor-yor songs, the special place of the hair cult not only in the ritual structure but also in the artistic text of the song. In Yor-yor songs, hair is manifested as a magical concept that expresses maturity, beauty, and the self-expression of a person. Turkic peoples have long had special rituals, customs, superstitions, and various taboos related to hair. This is also often found in Yor-yor songs sung to observe and comfort the bride.

Key words and phrases: hair styling, hair braiding, charsilladi, pinch, hair cult, magical visions, black hair, hair-sunflower, golden hair, silver, beauty.

Turkiy xalqlarda qadimdan soch bilan bog‘liq alohida marosimlar, urf-odatlar va turli ta‘bular mavjud. Bular: yangi tug‘ilgan chaqaloqning ilk qorin sochini olish, soch olayotganda kokil qoldirish (turkiy xalqlarda haydar, aydar deyilgan), qizlarning, kelinchakning va juvonlarning sochlaridagi o‘rim va turmaklarining farqlanishi, sochga jamalak yoki paxta qo‘shib o‘rish, sochga xina surish, xushbo‘y yog‘ surish, sochni irim qilib tuyib (tugib) qo‘yish (bu qo‘shiqlarda ham uchraydi), to‘kilgan, kesilgan sochlarni mevali daraxt ostiga ko‘mish, nikoh to‘yida soch siypatar (soch silar), soch o‘rar va motam marosimlarida sochni yo‘yib, yulib yig‘lash va hokazolar.

Soch bilan bog‘liq qarashlar jahon xalqlari e‘tiqodida ham qadimdan hozirgacha saqlanib qolgan tasavvurlardan biridir. V.Propp va E.Taylorning kuzatishlarida dunyo xalqlarida yovuz kuchlar soch orqali uning egasiga ziyon yetkazishi mumkinligi inonchi keng tarqalganligi, sochlar jon yoki inson magik kuchlarining makoni hisoblanishi aytiladi. [В.Я.Пропп, Э.Б.Тэйлор 9: 365; 573].

Folklorshunos olim Asqar Musaqllov o‘zbek xalq lirikasi bilan bog‘liq tadqiqotlarida “soch magiyasi va qo‘shiq” mavzusiga alohida to‘xtaladi. Bunda sochning qo‘shiqlarda magik vazifa bajarib kelishi, osmon g‘oyalari bilan bog‘langanligi, soch, kokilni qo‘shiqlarda qizning o‘ziga teng qilinishi, sochning shakli qizning yoshi va jamiyatdagi o‘rnini bildiruvchi (jamalak soch balog‘at va intim maylini), sochning yoziqligi tarixan azadorlik, bevalik, buzuqlik, yomonlik ma‘nolarini anglatib, magik ishonchlar bilan bog‘liqligini tahlil qiladi. [Мусақулов А. 8:103-124].

Folklorshunos olimlar Mamatqul Jo‘rayev va Darmonoy O‘rayevalarning “O‘zbek mifologiyasi” deb nomlangan darsligida ham soch bilan bog‘liq alohida o‘rinlar mavjud [Jo‘rayev M., O‘rayeva D. 6: 61-63]. Unda soch bilan bog‘liq mifologik tasavvurlarni o‘zida mujassamlashtirgan afsonalar keltirilganligi, soch bilan bog‘liq e‘tiqodiy qarashlar esa epik asarlarda sehrli soch tolasi, sehrli yol (tuk, qil), tilla kokil obrazlari yaratilishiga asos bo‘lganligi, xalq orasida bir necha urf-odatlar, irim-sirimlar, marosimlar mavjudligi, soch bilan bog‘liq afsungarlik va jodugarlik ishlarida ham muhim detallardan biri ekanligi tilga olinadi. Hamda mazkur darslikda o‘zbek xalq sehrli ertaklarida sochni besh xil talqini tahlil qilinadi: 1. Sochning tabiiy go‘zalligi. 2. Sochning notabiiy xususiyati. 3. Sochning magik kuch-qudrat manbai sifatidagi xususiyati. 4. Qizning qalin uzun sochlaridan arqon sifatida foydalanishi. 5. Soch tolasini kuydirish orqali xabar berish. [Жўраев М., Ўраева Д. 6: 61-63] Bundan anglashiladiki, “soch” folklor asarlarida nafaqat muhim detallardan biri, balki jarayonda “insonning o‘zi”ni ifoda etilishi deb qarashimiz mumkin.

Xalq og‘zaki ijodi namunalarida suv, soch, olov, o‘simlik, ot, bo‘ri kabi kultlarga ishonchning poetik tafakkurga ta‘siri natijasida paydo bo‘lgan badiiy detallar va obrazlarni o‘zbek folklorshunos olimlarining tadqiqotlarida uchratishimiz mumkin. Mazkur kultlar xalq og‘zaki ijodining eng kichik janri bo‘lmish maqollardan tortib, eng yirik janri bo‘lgan epik asarlargacha namoyon bo‘ladi. Masalan, maqolda (“Bo‘linganni *bo‘ri* yer, ayrilganni ayiq”), allalarda (“Chopinganim *bo‘riday*, alla, *Bo‘rilarning* zo‘riday, alla. Yigit bo‘lar chirog‘im, alla, O‘zi urning eriday, alla”), marosim qo‘shiqlarida (“*Tog‘da toychoq (toycha) kishnaydi, ot bo‘ldim deb, yor-yora, ot bo‘ldim deb*”), lirik qo‘shiqlarda (“*Yorim yurgan ko‘chani, Supuray sochim bilan. Changi chiqsa suv sepay, Ko‘zdagi yoshim bilan. Yoki, “Sochimni qalinligi Soch popukni yo‘qligi*”), ertaklarda (“sehrli daraxt”, “xaloskor ot” yoki “bo‘ri” obrazlari, “tutatqi soch” yoki “yol”), dostonlarda (Boychibor, G‘irot, g‘oz, o‘rilgan soch) ko‘p uchraydi. Soch xalq og‘zaki ijodidagi an‘anaviy poetik timsollardan biridir. Mazkur maqolada qo‘shiqlarning tarixiy zaminida yetakchi rol o‘ynagan soch kultiga ishonchning yor-yor qo‘shiqlarida aks etishiga e‘tibor qaratamiz.

“Turkiy xalqlarning ko‘pgina ertaklarida o‘z yolidan bergan dev, ot, bo‘ri yoxud sochidan tola bergan pari qahramonning yolni tutatishi bilan darhol unga ko‘makka yetib keladilar. Ot yoli, ba‘zan esa qiz sochi, arqon bular hammasi magik ritual harakterga ega bo‘lib, uning ildizlari qadim

tasavvurlar bilan bog‘lanadi. Ibtidoiy odam dunyoqarashiga ko‘ra soch yoxud yolda ruhlar yashaydi. Oltoy shomonlarining bosh kiyimi ot yoki bug‘uning yolidan tayyorlangan” [Sibir xalqlarining diniy tasavvurlari.13:16]. Shomonlik udumiga ko‘ra soch yoxud yol jonli va qudratlidir. Dunyo xalqlari tarixida yovuz kuchlar soch tolasi orqali ham insonga ziyon yetkazishi mumkinligiga ishonishgan.

Soch poetik obrazi mumtoz va zamonaviy yozma adabiyotda ham go‘zallik, parishonlik ramzlari bo‘lib, tarixan osmon g‘oyasi, inson taqdiri bilan bog‘lanishi aytiladi. [Pycramov A. 10:160]

O‘zbekistonning ko‘plab hududlarida to‘y marosimi tarkibida soch bilan bog‘liq odatlar mavjud bo‘lib, bu udum Surxondaryo va Qashqadaryoning ba‘zi hududlarida “soch o‘rar”, “soch siypatar” deb ataladi. Bunda kayvoni ayol tomonidan qizning sochi qirg‘ta qilib o‘riladi. Bu paytda dugonalari yoki kayvoni ayol yor-yor kuylab turadi. “Soch siypatar”da esa, kuyov go‘shangaga kirib, kelinning sochini peshonasidan silab qo‘yadi, bu paytda qizning dugonalari chimildiq oldida yor-yor aytib turadilar.

Yor-yorlarda aytuvchining badihago‘yligi, to‘yning turli holat, vaziyat bilan bog‘liq jarayonlari, to‘y ishtirokchilarining hissiyotlari aks etgan lavhalar bayon qilinadi. Hamda kelin bilan bog‘liq bo‘lgan turli marosim va urf-odatlar (“soch o‘rar”, “chimildiqqa kirish”, “**charsilladi**”, “qo‘l ushlata”, “**soch siypatar**” va hokazo) paytida kuylanib, kelin-kuyovni maqtoqlar, olqishlar bilan ham siylashadi. To‘ydagi voqealar rivojiga ko‘ra Yor-yor mazmuni ham o‘zgarib boradi.

Sochning ikki o‘rim qilib o‘rilishi juftlik ma‘nosida ko‘rilgan. Shuning uchun turmush qurgan ayolning sochini ikki o‘rim qilib o‘rib yurish qat‘iy qoida tusiga kirgan. Uch o‘rilishi lirik qo‘shiqlarda uchrashini Asqar Musaqlulov farzand g‘oyasi bilan bog‘laydi.

Qora quloch sochimni uch o‘rdilar, yor-yor

Ota-onam shahridan ko‘chirdilar, yor-yor. [Адабиёт музейи архиви. 4: №44]

Bu yerda qizning sochi uch o‘rilishi uning farzandli bo‘lganligi va endi ota-ona uyiga yot ekanligini bildiriladi. Xalq orasida soch o‘rilganda toq o‘rish kerak o‘zi bilan juft bo‘ladi degan qarashlar ham yo‘q emas.

Turkiy xalqlarning aksariyatida muayyan bir Yor-yorning turli variantlari keng tarqalgan bo‘lib, ular ijrochi tomonidan shu joyni urf-odatlarini, an‘analarini aks ettirib, o‘z shevalarida jaranglashi bilan farqlanadi. Jumladan, Yor-yor qo‘shig‘ining quyidagi varianti o‘zbek, tojik, qoraqalpoq, qozoq xalqlarida keng tarqalgan namunalardan biridir. Unda ham “soch” poetik obrazi aynan qizning o‘zini ifodalayotganini payqash qiyin emas:

Ota-onang eshigi, Bog‘dod eshik, yor-yor;

*Kirganingda **soching**dan, silar eshik, yor-yor.*

Qayinonang eshigi Huvoyda eshik, yor-yor;

*Kirganingda **soching**dan yular eshik, yor-yor.* [Алавия М. 2:155]

Bu yerda kuylanayotgan yor-yorda “sochni silash” ramziy ma‘noda qo‘llanilib, “mehribon bo‘lish”, “sevish-erkalash”, “muruvvat ko‘rsatish” sochni silash orqali ko‘rsatilsa, sochni yulish esa uning aksi bo‘lib, o‘zga xonadonga moslashish uchun turli ozorlar ko‘rish, soch yulinmasada, xuddi shu hisni tuyish kabilarni bildiradi. Qiz albatta, o‘z uyida asrab avaylanadi, aytganlari muhayyo qilinadi, ammo yor uyi boshqa. Qaynona uyiga moslashish uchun esa, kelin uchun xalq tili bilan aytganda “temirdan tishlari bo‘lishi kerak”. Kelin yangi xonadonga moslashishi uchun o‘zidan kechadi, qizlik xonadonidagi erkaliklari nihoyasiga yetadi.

Sochni silash ko‘plab madaniyatlarda iliqlik va mehr-muhabbat ifodasi sifatida qabul qilinadi. Ota-onalar farzandlarining sochini silab, ularga mehr ko‘rsatadilar, bu esa bola ruhiyatiga ijobiy ta‘sir qiladi. Shu bilan birga, tibbiy tadqiqotlar ham insonning bosh qismiga yumshoq tegish yoki silash stressni kamaytirishi, tinchlantirishi va hatto oksitotsin – “baxt gormoni”ni chiqarishga yordam berishini aytishadi. Insoniy munosabatlar nuqtai nazaridan, bu harakat xavfsizlik va g‘amxo‘rlik hissinini uyg‘otadi. Mehr ko‘rsatish orqali ijtimoiy aloqalar mustahkamlanadi, bu esa evolyutsion jihatdan jamoa ichida bir-birini qo‘llab-quvvatlashni rag‘batlantiruvchi omil bo‘lishi mumkin. Shu sababli, bu oddiy harakat, aslida, inson tabiatining eng fundamental ehtiyojlari – e‘tibor, qo‘llab-quvvatlash va xavfsizlik hissining yorqin ifodasidir. Shundan dono xalq marosimlarida “soch siypatar” odatini o‘tkazilishini an‘anaga aylantirib, buni qo‘shiqlarda ham kuylashgan.

Quyidagi yor-yorda esa sochning sunbul ekanligi go‘zallikning an‘anaviy ramziy ko‘rinishidir. Kelin qo‘shiqda ta‘riflanayotganidek go‘zal bo‘lmasa-da, u oylarga qiyos qilinadi, xushfe‘l, xushbichim, qomati raso, yuzi gulgun, sochlari sunbul, ko‘zlari charos, qoshlari qora va qiyg‘och tasvir etiladi:

*Qiz ta‘rifin aytayin, barno erur, yor-yor,
Sochi-sunbul, bo‘ylari zebo erur, yor-yor.
Tol xipchayi larzonday bo‘yi bordir, yor-yor.
O‘n to‘rt kunlik oydayin ro‘yi bordir, yor-yor,
Nonvoydagi shirmondagi ham yuzlari, yor-yor.
Qora charos uzumdek ham ko‘zlari, yor-yor,
Qaldirg‘ochning qanotidek ham qoshlari, yor-yor,
O‘n sakkizga to‘luvdi ham yoshlari, yor-yor. [Adabiyot muzeyi arxivi. 4: № Inv. 92]*

O‘zbekona urf-odatlar qo‘shiqlarda sodda shakllarda namoyon bo‘ladi. Qo‘shiq orqali xalqning quda-andachilik munosabatlaridagi himmatlilik, izzat qilish, muruvvatli bo‘lish, kamtarlik kabi xislatlar ulug‘lanadi. Kishilarga bu kabi sifatlar qayta eslatiladi.

Quyidagi misralarda esa, xalqning qadim qarashlariga ko‘ra ko‘z va so‘zning qudratiga ishonch, kelin-kuyovga so‘z va ko‘z tegmasin uchun, odatini qilib qo‘yishga chorlov bor. Sababi qizlarning uzun va qalin sochiga ko‘z tegishidan doim xavotir olishadi va sochga turli ko‘zmunchoqlar ham taqishadi:

*Kelin oyim o‘zlari shahlo ko‘zli, yor-yor,
Qoshi qalam sunbuldek qaro sochlik, yor-yor.
Ko‘zmunchoqlar taqsinlar ko‘z tegmasin, yor-yor,
Yaxshi yomon odamdan so‘z tegmasin, yor-yor. [Adabiyot muzeyi arxivi. 4: № Inv. 92]*

Qora soch qizning ayni balog‘at yoshida ekanligi, go‘zalligi ramzidir. Ko‘plab xalqlarida uzun soch go‘zallik ramzi hisoblangan. Shuning uchun dostonlarda (men uning oltin sochlarini yulib olgan bo‘lar edim), [Musaqulov A. 8:102] ertaklarda, afsonalarda go‘zal qizlarning sochi tilga olinganda uzunligi, rangi, shakliga alohida urg‘u beriladi. Quyida keltirilayotgan qo‘shiqdagi kelinchakning sochini uzunligi ham uning go‘zalligi timsoli bo‘lib, uning naqadar oilasi uchun qiymatli ekanligi anglatiladi:

*Uzun sochli singlimni, uzataman, yor-yor.
Ketmon bilan yo‘llarini, tuzataman, yor-yor.*

Uzun sochli singlimga, umr bersin, yor-yor.

Pul xarjlagan yigitga, to'zim bersin, yor-yor. [Adabiyot muzeyi arxivi. 4:№ Inv. 44]

Qizlarning sochi kichikligidan mehr bilan alohida parvarishlanadi. Turli foydali suyuqliklar va giyohlar qo'shilgan damlamalar, yog'lar surtiladi, yuviladi. Kichik qizlarning sochlari qayta-qayta maydalab o'rib qo'yiladi. Maydalab ko'p bora o'rish sochni mustahkam va yanada uzayishiga yordam berishini aytishadi.

“Sochlaringni maydalab – o'rolmayman yor-yor,

Hoy qiz, sensiz bir kun ham – turolmayman yor-yor”. [Adabiyot muzeyi arxivi. 4:№ Inv. 71]

Sochni maydalab o'rish alohida e'tibor, sabr, mehr-muruvvat ko'rsatish belgisidir. Mazkur qo'shiqda sochlarini maydalab o'rolmasligi ularning ko'rishishiga to'siqlar borligini bildiradi.

Bir qator viloyatlarda, jumladan, Farg'ona, Qashqadaryo, Surxondaryoning ba'zi hududlarida Yor-yor qiz uyida uning **sochini** mayda taroq bilan tarab, o'rish payti aytilgan. Aynan qiz **sochini** o'ruvchi ayol Yor-yorni bilishi va kuylashi shart bo'lgan. Buni Qashqadaryo vohasi o'zbeklari-ning nikoh to'yi marosimlarini etnologik aspektda o'rgangan etnolog G.Tosheva ham tasdiqlaydi: “kelin xonadonidagi nikoh to'yi rasm-rusumlari nihoyasidagi **“Soch o'rar”** udumiga ko'ra, kelin xona o'rtasiga o'tqazilib, onasi, yangasi yoki kayvoni ayol tomonidan **sochi** mayda qilib o'rilgan va uchiga oq paxtani eshib, ip shakliga keltirib qo'yiladi. So'ngra kelinning boshiga ro'mol yopilib, parangi tashlanadi. Bu paytda yangalar yoki kayvoni ayol kelinga Yor-yorlar kuylashgan”[Тосева Г.С. 12: Б.76].

Sumbul kabi zulflari to'lg'onadi, yor-yor,

Tog'da bitgan loladek, hid beradi, yor-yor.[Алавия М. 2:154]

deb kuylanganidek, odatda, kelin **sochi** muattar hid beruvchi gul yog'i (atir) bilan yog'lanib, qirqta qilib o'rilgan. Bu esa qo'shiqda eslatiladi:

Archa sandiq ko'tarildi, uchdim onam, yor-yor,

Sinalmagan joylarga ketdim onam, yor-yor.

Qora uzun sochimni qirq o'rdilar, yor-yor.

Ota-onam uyidan ko'chirdilar, yor-yor. [Adabiyot muzeyi arxivi. 4: № Inv. 44]

Qora soch ayni yetuklik, balog'at, yoshlik davri hisoblanadi. Bu yerda “archa sandiq” kelinning sep sandig'i bo'lib, u ramziy ma'noda oila qurish jarayonining boshlanishini bildiradi. “Uchdim onam” iborasi esa, kelinning og'riqli hislarini, oilasidan ajralishining ruhiy azoblarini tasvirlash uchun mohirona ishlatilgan. “Sinalmagan joylar” iborasi kelinning unga notanish hayot sari intilishini anglatadi. Qizni “sochini qirq o'rish” – hayotdagi burilish nuqtasi bo'lib, qizlikdan kelinlik maqomiga o'tish belgisidir. Ota-onam uyidan ko'chirdilar esa, o'z oilasidan ketishini ochiq, sodda ifoda etadi. Qo'shiqdagi badiiy vositalar va ramziy ifodalar kelinning hissiyotlarini yanada kuchaytirib beradi.

Qiz dugonalari **“soch siypatar”** marosimida quyidagi Yor-yorni kuylaydi:

Sochlarini silashib keksa-yoshlar, yor-yor,

Kuyov bilan kelinni uyga boshlar, yor-yor. [Adabiyot muzeyi arxivi. 4: № Inv. 44]

Yana bir misol: yuqori Zarafshon vohasi o'zbeklarining nikoh to'yi marosimlarini o'rgangan S.Soatova chimildiqda boshqa bir necha odatlar qatori **“soch siypadi”** urf-odati bajarilganligi va unda yangalar Yor-yor kuylab turganligini aytadi: [Coatoba C. 11: 74-75]

*Uyda qolgan tosh oynam sindirmay qanday saqlayin,
Aylanayin, jon onam, bergan sutingni qanday oqlayin.*

Oq multiq, qora multiq otgan otam, yor-yor,

O'z qizini yot qilib, sotgan otam, yor-yor.

O'z qizini o'rniga bodom eksin, yor-yor,

Bodom shoxi tebransa, bolam desin, yor-yor. [Adabiyot muzeyi arxivi. 4: № Inv.44]

Har taomilning o'z ramziy ma'nosi bo'lganidek, “soch siypadi”da kelinning og'ir-bosiq bo'lishiga qaratilgan harakat o'z ifodasini topadi. Bu odatni Qashqadaryo nikoh to'ylarini tadqiq etgan olim G.Tosheva Shahrizabz, Koson, Chiroqchi, Yakkabog' tumanlarida ham uchrashini tasdiqlaydi: “soch siypatar” – nikoh kechasi kuyov tomonidan kelinning maydalab o'rilgan sochini yuqoridan pastga qarab siypalashidir”. [ТosheBa Г.С. 12: 165]

Folklorshunos olim J.Eshonqulov: **“Soch siypatar**, umuman, **sochning** o'rilishi bu qiz bolaning balog'atga yetganligini anglatuvchi unsurlardan biri bo'lib, u qadimiy soch magiyasi bilan bog'liq marosimning transformatsiyaga uchragan bir ko'rinishidir. **Soch** magiyasi birinchi navbatda hosildorlik kultiga bo'lgan e'tiqoddan kelib chiqqan. “Alpomish” dostonidagi **“soch siypatar”** marosimida ham ana shunday qadim tasavvurlar o'z ifodasini topgan”. [Эшонкулов Ж. 5:58] Marosimda magik harakatlar ritual ahamiyat kasb etsa, eposda u badiiy ko'rinishga ega. Buni “Alpomish” dostonidagi “soch siypatar” va shunga kabi marosimlarda ham ko'rishimiz mumkin.

Qirg'izistonning o'zbeklar yashaydigan O'sh viloyatida **“Charsilladi odati”** qadim zamonlardan buyon bajarib kelingan. Bu kuyovni ilk bora kelinga teginishi odati. Kelin uyida chimildiq tutilib, kuyov kelinni olib ketishga keladi. Chimildiqda kuyovni kelin dugonalari bilan kutib o'tiradi. Kuyov albatta kelinga sovg'a bilan keladi. Kuyov kirib pul sochadi, hamma shu pulni terish bilan o'ziga bo'lib turgan vaqtda chimildiqqa kirib kelinni sochini silab qo'yadi. Hamda sovg'asini kelinni etagiga tashlab ketadi. Uni hamma bo'lib oladi. Bu odat tugagandan so'ng, yor-yorlar kuylanib kuyov alohida, kelin alohida olib chiqib ketiladi. Kuyov uchun kuyov jo'ralar alohida Yor-yorlar kuylashadi: [Abdiraxmanova F. 3:70-76]

Otma meni toshlar bilan, yor-yor aylanay,

Uchib ketay qushlar bilan, yor-yor aylanay.

Qushlar ketsa men ketmayman, yor-yor aylanay,

Ko'zing to'lsin yoshlar bilan, yor-yor aylanay. [Axborotchi: Abdurazzoqov A. 15: O'sh shahri]

Qora soch, (ulug'lik, yoshlik, go'zallik) sunbul soch(chiroyda tengi yo'q), kumush soch, oltin soch, tilla soch (kumush va oltinga o'xshatilishi qizning qiymati balandligi, bu dunyoning emas o'zga dunyo vakilasi ekanligi deb qarash), ro'mol o'rash, soch o'rish (qizning bir maqomdan boshqa bir maqomga o'tishidagi ramziy belgi) kabi ramziy ma'nolarga ega.

Xalq og'zaki ijodida soch uzun va tunde k qora sifatlar bilan birga gohi mushki anbarga (hidi), gohi tuzoq, gohi tuzoqdan qutilish chorasi kabi timsollarni ham aks ettiradi. Sochning gohi go'zalning yuziga parda bo'lishi, go'zalni pinhon tutilishi kabilar esa adabiyotda akslantiriladi.

Bundan tashqari Asqar Musaqllov belga tushgan soch ham balogʻat ramzi deydi. [Musaqllov A. 8:49] Qiz va oʻgʻil bolalarda soch olganda qoldiriladigan kokilni haydar, qozoqlarda aydar deb ham atalganligini va haydar atamasining qadimiyligini ajdar bilan bogʻliq deb qaraydi. Hamda “Ayollar sochini ilonga oʻxshatish xalq orasida ham mavjud. Ajdar xalq tasavvurida ilonning kattasidir: “Ilon qirq yil yashasa, ajdar boʻladi”, [Musaqllov A. 8:122] deydi. Mumtoz va zamonaviy adabiyot namunalarida ham sochni ilonga oʻxshatishni koʻrishimiz mumkin.

Sochni badiiy adabiyotda lashkarga, ilonga, zanjirga, ajdarga, xalqaga, mushkka oʻxshatish uchrab turadi. Yor goʻzalligini taʼriflashda, xususan, soch tavsifida *ilon* timsolidan belgi koʻchirish holatlari talaygina: Masalan, yapon ayollarining yelkalariga yoyilgan uzun va tim qora sochlari goʻzallik ramzi hisoblangan. Yaponlar yoyilgan sochlarga maʼnaviy va tashqi goʻzallik mushtarakligining ramzi sifatida qaraydilar. Misrda esa silliq sochlar goʻzallik belgisi hisoblanadi. Aksar misrlik ayollar tabiatan jingalak soch boʻlsa-da, “koʻplab qizlarni yoshligidan, jamiyatning goʻzallik qoliplariga mos ravishda, jingalak sochini toʻgʻrilashga majburlaydilar”. Yevropa adabiyotida ayol sochining oltin rangdaligi, koʻzlarining moviyliigi goʻzallik ramzi sifatida kuylanadi [<https://www.14>].

Mumtoz badiiy matnlarda “Goʻzallik” konseptining verballashuvini tadqiq qilgan tilshunos olimi Zulfiya Marufova goʻzallik konseptining asosiy elementi sifatida sochni tahlil qilar ekan buni bir necha misollar orqali tahlil qiladi: “Yor goʻzalligini taʼriflashda, xususan, soch tavsifida ilon timsolidan belgi koʻchirish holatlari talaygina:

Yuz uza zulfung erur ganj ustida yotqon yilon,

Vah, oʻshul ganj orzusidur bizni vayron aylagan (Lutfiy, “*Ey qaro baxtimni...*”). Mazmuni: “*Sochlaring yuzing uzra goʻyo xazina ustida yotgan ilon kabidir, oʻsha xazinaning orzusi bizni (oshiq ahlini) xarob qildi*”. [Marufova Z. 7:80-81.] Olima sochni rangi, shakli, hajmi, xususiyatlari va vazifalari jihatidan ilonga oʻxshatib, ushbu analogiyani turli misollar orqali tahlil qiladi. Bu tasvir xalq ogʻzaki ijodida qadimdan uchraydigan ramziy ifodalar bilan bogʻliq boʻlib, qimmatbaho buyumlarning egasi koʻpincha ajdaho yoki ilon timsolida tasvirlanganidek, soch ham insonni (yaʼni, ramziy xazina sifatida) qoʻriqllovchi muhim unsur sifatida talqin etiladi.

Soch va ilon obrazlari oʻrtasidagi oʻxshashlik nafaqat tashqi koʻrinishda, balki semantik va mifologik jihatdan ham yaqqol kuzatiladi. Ilon qadimiy madaniyatlarda koʻpincha sirli kuch, donishmandlik va qoʻriqllovchilik timsoli sifatida namoyon boʻlgan. Xuddi shuningdek, soch ham koʻplab xalqlarning folklor asarlarida nafaqat goʻzallik, balki insonning ichki kuchi va sir-sinoatini aks ettiruvchi muhim atribut hisoblanadi.

Xulosa shuki, ertaklarda gʻaroyib predmet sifatida obrazlantirilgan boshqa jismlar bilan birga soch tolasi ham magik marosimlarda keng qoʻllanilgan. Toʻy marosimlari esa qadimiyligi bilan oʻzida koʻplab qarashlar, urf-odatlar, irim-sirimlar va anʼanalarni saqlab kelgan. Bu keyinchalik marosim tarkibidan qoʻshiqlarga ham koʻchgan. Qoʻshiqlardagi sochning uzunligi, qoraligi, sochni yashirish, uni koʻrishga intilish bilan bogʻliq misralar yoshlik, goʻzallik, muhabbat tuygʻularini ifoda etadi. Sochni tillaga oʻxshatilishi, sochning toq yoki juftligi, mayda oʻrish, olma gulidan sochga taqish, soch tolasining koʻpligi, ikkiga boʻlib oʻrish ham turkiylarga xos alohida xususiyatlardandir. Ushbu omillar shuni koʻrsatadiki, sochga oid eʼtiqod va marosimlar nafaqat oʻzbek xalqining, balki dunyo xalqlarining folklor va madaniy anʼanalarida ham keng tarqalgan boʻlib, ular inson hayotining muhim burilish nuqtalarini belgilovchi ramziy element sifatida namoyon boʻladi va qizni uzatish marosimlarida ham kuylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошкент, Фан, 1974. – 287-бет. Б.184-194.
2. Алавия М. Оқ олма қизил олма. Ўзбек халқ қўшиқлари. / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. / Тўпловчи: М.Алавия. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 231 б. – Б. 154-155.
3. Abdiraxmanova Feruza. Marosim folklorining areal xususiyatlari. // Adabiy meros. Ilmiy jurnal. 2024-yil, 3-son (13) 70-76-betlar.
4. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi shoir va yozuvchilar arxivida saqlanayotgan, folklorshunos olim Oxunjon Sobirovning arxiv hujjatlari. № 22. 44. 55. 71. 72. 92 - papkalar. "Yor-yor"lar.
5. Эшонқулов Ж. Миф ва бадий тафаккур. – Тошкент: Фан, 2019. – 312 б. Б.58.
6. Jo'rayev M., O'rayeva D. O'zbek mifologiyasi. Darslik. – Toshkent, 2019. – 61-63 betlar.
7. Marufova Zulfiya. Mumtoz badiiy matnlarda "Go'zallik" konseptining verballashuvi. Monografiya. – Toshkent, Fan ziyosi. – 2024. – 129 b. B. 80-81.
8. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. Тошкент, Фан, – 2010. – 308 б. Б.103-124.
9. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказок. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 365 с., Тэйлор Э.Б. Первобытная культура. М.: ИПЛ, 1989. – 573 с.
10. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент, Ёш гвардия, – 1987. 160 б.
11. Соатова С. Юқори Зарафион воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари. (XIX аср охири XX аср боши): Тарих фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1999. – Б.74-75.
12. Тошева Г.С. XX асрда Қашқадарё воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари: Тарих фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2002. – Б. 76., 165.
13. XIX asr oxiri XX asr boshidagi Sibir xalqlarining diniy tasavvurlari va urf-odatlar. – SB.MAE. XXIV. L., 1971 y., 16-sahifa.
[14https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-43988496](https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-43988496).
15. Axborotchi: Abdurazzoqov A'zam Rahimovich. 1971-yilda O'sh shahrida tug'ilgan. Qirg'iziston Milliy yozuvchilari uyushmasi a'zosi.

